

พุทธศาสตร์บัณฑิตกับการส่งเสริมประเพณีไทย

ผศ. ดร. พูนชัย ปันธิยะ
อาจารย์ประจำ วิทยาเขตเชียงใหม่

ความนำ

คำว่า ประเพณี เป็นสิ่งที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาเป็นเวลานาน บางครั้งก็ไม่อาจกำหนดระยะเวลาได้ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ฉบับปี พ.ศ. ๒๕๕๔^๑ ได้ให้ความหมาย คำว่า ประเพณี หมายถึง สิ่งที่ยึดถือประเพณีปฏิบัติสืบ ๆ กันมา จนกว่าเป็นแบบแผน ขนบธรรมเนียมหรือจารีตประเพณี มีนักปราชญ์หลายท่าน เช่น เสถียรโกเศศ^๒ ได้กล่าวว่า ประเพณี คือความประพฤติที่หมู่ชนหมู่หนึ่ง ถือเป็นธรรมเนียมแบบแผนสืบต่อกันมานานจนพิมพ์เดียวกันถ้าใครในหมู่ประพฤตินอกแบบก็เป็นการ ผิดประเพณีและยังมีอีกท่านหนึ่งคือ พระยาอนุนามราชชน^๓ ได้กล่าวว่า ประเพณีเป็นความเชื่อ ความคิด ค่านิยม ทักษะคติ ศีลธรรม จารีต ระเบียบแบบแผน และวิถีกระทำหรือประกอบพิธีกรรมในโอกาส ต่าง ๆ ซึ่ง เชื่อถือปฏิบัติสืบต่อกันมาจนกลายเป็นแบบแผนของความคิดความเชื่อถือและปฏิบัติสืบต่อกันมาจนกลายเป็นแบบอย่างของความคิด ความเชื่อและการกระทำนั้น ๆ ประเพณีและพิธีกรรม จึงมีความหมาย ลักษณะความสำคัญ ที่จะเกิดคุณค่าต่อสังคมอย่างไร ขณะที่สังคมมีการปฏิบัติเป็นวิถีชีวิตอยู่ พุทธศาสตร์บัณฑิต ควรเรียนรู้และนำไปปฏิบัติได้ หลายท่านได้กล่าวว่า ประเพณี พิธีกรรมเปรียบเหมือน กระพี้หรือเปลือกไม้ แก่นหรือใจของไม้เปรียบเหมือนหลักคำสอนของพุทธศาสนา มีคำขยายความ ประเพณีและพิธีกรรม คือ

“ประเพณี” (Tradition) และพิธีกรรม เป็นคำที่เรียกสอดคล้องกันเสมอว่า ประเพณีพิธีกรรม เพราะว่าเป็นสิ่งที่สืบต่อกันมา พิธีกรรมบางอย่างกลายเป็นประเพณีไปก็มี ประเพณี จึงเป็นแบบอย่างทางค่านิยมได้ เช่น การทำขวัญนาค การแห่หน้าในพิธีบวช ประเพณีทำบุญตักบาตร (สลากภัต) ประเพณีรดน้ำดำหัว ของภาคเหนือ ประเพณีแห่เทียนพรรษา ภาคอีสาน

^๑ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔, (กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์, ๒๕๕๔), หน้า ๖๖๓.

^๒ บันเทิง พาวจิตร, ประเพณีวัฒนธรรมไทยและความเชื่อ, (กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, ๒๕๕๙), หน้า ๗๖.

^๓ ภารดี มหาจันทร์, พื้นฐานอารยธรรมไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ: พรินติ้งเฮาส์, ๒๕๕๔), หน้า ๑๒๖.

ประเพณีจึงแยกเป็น ๓ อย่าง คือ

- ๑) จาริตประเพณี หมายถึง ประเพณีที่เป็นกฎ ระเบียบ ของสังคมรวมทั้งหลักของศีลธรรมของศาสนาด้วย
- ๒) ขนบประเพณี หมายถึงแบบแผนของสังคมที่ปฏิบัติสืบต่อกันมา
- ๓) ธรรมเนียมประเพณี หมายถึงประเพณีที่ปฏิบัติกันมาไม่ได้เคร่งครัด ถือว่าเป็นประเพณีธรรมดา

พิธีกรรม คือ แบบแผนที่ปฏิบัติกันในสังคมนั้น ๆ ซึ่งพิธีกรรมเป็นแบบแผนที่ถือมาจากขนบธรรมเนียมประเพณีทั้งทางตรงและทางอ้อม ที่ได้มาจากศาสนาหรือความเชื่อตามประเพณีท้องถิ่น ส่วนคนไทยส่วนมากนั้นถือพระพุทธศาสนาย่อมນำพิธีกรรมแบบแผนพุทธมาใช้ แล้วนำมาประยุกต์กับประเพณีตามความเชื่อของท้องถิ่น

คณีย์ ไชโยธธา ได้ให้ความหมายของคำว่า **พิธีกรรม** คือ การบูชา อันหมายถึง การกระทำตามแบบอย่างการปฏิบัติตามธรรมเนียม เพื่อสร้างความเป็นระเบียบเรียบร้อย พิธีกรรมเป็นการแสดงออกแห่งความเชื่อทางศาสนา อันก่อให้เกิดความอบอุ่นทางใจ พิธีกรรมทางพระพุทธศาสนามีความเกี่ยวข้องกับรัฐพิธีและพิธีราชภัฏ รวมทั้งพิธีกรรมทางสังคมและงานเทศกาลต่าง ๆ

พิธีกรรมกับศาสนาเป็นสิ่งเกี่ยวเนื่องกัน โดยมีพิธีกรรมเป็นส่วนประกอบในการปฏิบัติตามหลักคำสอนบางประการ พิธีกรรมที่สำคัญในพระพุทธศาสนาแบ่งออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ^๔ ดังต่อไปนี้

๑. พิธีกรรมที่เกี่ยวกับวินัยสงฆ์โดยเฉพาะ เช่น พิธีบรรพชา พิธีอุปสมบท พิธีเข้าพรรษา พิธีปวารณา พิธีแสดงอาบัติ พิธีกฐิน พิธีสวดปาติโมกข์ พิธีระงับอธิกรณ์ เป็นต้น
๒. พิธีกรรมที่เกี่ยวกับวันสำคัญทางศาสนาและสังคมแยกเป็นดังนี้
 - ๒.๑ วันสำคัญทางพระพุทธศาสนา เช่น วันมาฆบูชา วันวิสาขบูชา และวันอาสาฬหบูชา
 - ๒.๒ พิธีกรรมทางสังคมที่พระพุทธศาสนามีส่วนเกี่ยวข้องอยู่ด้วย เช่น พิธีสมรส พิธีศพ พิธีทำบุญในโอกาสต่าง ๆ เป็นต้น

มณี พยอมยงค์ ได้กล่าว ให้สัมภาษณ์ ว่า (ในวันอังคาร ที่ ๒๒ กรกฎาคม ๒๕๔๖ เวลา ๑๔.๐๐ น.)

^๔ คณีย์ ไชโยธธา. พจนานุกรมพุทธศาสตร์. (กรุงเทพฯ พิมพ์ที่ไอเอสเพนต์ติ้งเฮาส์, ๒๕๔๓), หน้า ๑๔๙.

พิธีกรรม คืออะไร พิธีกรรมคือแบบแผนหรือเกณฑ์ที่กำหนดไว้ในประเพณี ความจริงแล้ว ความรู้ความหมายและการเกิดขึ้นของพิธีกรรมนั้นมีนักปราชญ์ผู้รู้ได้ให้ความหมายที่ปรากฏอยู่ในหนังสือมากมาย แต่สำหรับข้าพเจ้านั้น คิดว่า พิธีกรรมจะเกิดขึ้นจะต้องมีประเพณีมาก่อน ทุกอย่างทีประพฤติในประเพณีทั่วไป ของคนไทยทุกภาคก็มีประเพณีเป็นของตนเองแต่ละประเพณี ก็มีขนบประเพณีหรือระเบียบ วางไว้ที่จะให้ทำถูกต้องตามประเพณี

การเกิดพิธีกรรม พิธีกรรมเกิดจากการปฏิบัติทางศาสนา ศาสนาหรือพุทธศาสนานั้น มาจาก พุทธบัญญัติ และพิธีกรรมที่ผสมผสานกับประเพณีท้องถิ่น หรือศาสนาอื่น จนกลายเป็นประเพณีท้องถิ่น เช่น พิธีบวช ปอยส่งลง ของไทยใหญ่ภาคเหนือ การชิงเปรตของภาคใต้ แห่งประสาทผิ่งของภาคอีสานก็ยังเป็นประเพณีและพิธีกรรมที่ปฏิบัติกันมาถึงปัจจุบัน ไม่นิยมเปลี่ยนแปลงแก้ไข หรือถ้าหากคงไว้ก็ไม่ขัดต่อชีวิตประจำวันในสังคมปัจจุบัน ควรจะอนุรักษ์เอาไว้ ส่วนพิธีกรรมอื่น ๆ นอกจากนี้ ก็ควรพิจารณาเป็นเรื่อง ๆ ไป

ลักษณะของพิธีกรรม

ในศาสนาแต่ละศาสนาย่อมมีเครื่องหมายแตกต่างกันไป โดยใช้สิ่งที่เป็นรูปธรรมแทนสิ่งที่เป็นนามธรรมหรือความหมายอันละเอียดลึกซึ้งโดยผ่านทางพิธีกรรมบ้าง ศิลปกรรมที่แสดงเป็นประติมากรรมบ้าง สลักฝาผนังบ้างเมื่อพบสัญลักษณ์เหล่านี้ทำให้เข้าใจทันทีว่านั่นเป็นเรื่องของศาสนานั้น ๆ เช่น พบธรรมจักรหรือพิธีทอดกฐินหรือการกราบแบบเบญจางคประดิษฐ์ทราบทันทีว่านี่คือสัญลักษณ์ในพุทธศาสนา หรือพบไม้กางเขนก็เข้าใจทันทีว่านั่นคือเครื่องหมายในศาสนาคริสต์ ดังนั้น พิธีกรรมในฐานะเป็นสัญลักษณ์อย่างหนึ่งที่เชื่อมสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับศาสนาซึ่งอาจจะเป็นพิธีกรรมที่ปฏิบัติเป็นส่วนบุคคล เช่น สวดมนต์หรือพิธีกรรมส่วนรวม เช่น การทำพิธีอุปสมบทและการบูชาในโบสถ์ในโอกาสต่าง ๆ ซึ่งจะต้องมีบรรยากาศแห่งความศักดิ์สิทธิ์อยู่ด้วย พิธีกรรมเป็นสัญลักษณ์ศาสนา เพราะเป็นกรอบสำหรับถนอมรักษาศาสนธรรมและเป็นเครื่องเสริมศรัทธาในสิ่งศักดิ์สิทธิ์^๕ ทำให้เกิดความสัมพันธ์กับความจริงในศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นเครื่องหมายแสดงออกของศาสนาที่เห็นชัดเจนที่สุดเป็นรูปธรรมแบ่งออกได้หลายประเภทตามหลักการของศาสนานั้น ๆ เช่นด้านประติมากรรม สถาปัตยกรรมและจิตรกรรม เป็นต้น

^๕ สีม่า อนุรักษ์, มรดกคนอีสาน, (อุดรธานี: หจก. ซีแอนด์เอน, ๒๕๕๐), หน้า ๒๒.

ได้กล่าวถึงพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาแล้วเบื้องต้น จึงแยกลักษณะของพิธีกรรมทั่ว ๆ ไปเพื่อเสนอเป็นมุมมองเป็นลักษณะคือ

๑. เป็นสื่อสัญลักษณ์แสดงถึงความเป็นจริง เช่น การกราบ การไหว้ การคำนับ เป็นสัญลักษณ์ที่แสดงถึงความรู้สึกของผู้กระทำว่า มีความเคารพนับถือ นอบน้อม ยำเกรง เป็นต้น ต่อสิ่งหรือบุคคลนั้น ส่วนการขยายจินตนาการ และมโนภาพเป็นหน้าที่ของผู้เห็นสัญลักษณ์เอง^๖

๒. เน้นเรื่องจิตใจเป็นสำคัญ คือ จุดมุ่งหมายใหญ่เพื่อให้เกิดความสบายใจ เกิดกำลังใจ มีความหวังว่าอำนาจของพุทธมนต์ซึ่งเหนือกว่าผี เทวดา จะช่วยให้ปลอดภัยจากความกลัวอำนาจมืดเหล่านั้นได้และ

ความสำคัญของพิธีกรรม

พิธีกรรมมักมีองค์ประกอบสำคัญคือตำนานอาจกล่าวได้ว่าสมาชิกในสังคมใช้เรื่องเล่าประเภทตำนานในการอธิบายเหตุผลและที่มาในการประกอบพิธีกรรม ตำนานจึงเป็นส่วนที่เป็นนามธรรม ในขณะที่พิธีกรรมเป็นส่วนที่เป็นรูปธรรม มีคำกล่าวของนักคติชนว่า “ตำนานมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับพิธีกรรม ศีลธรรม และโครงสร้างสังคม การกระทำที่ถือว่าเป็นพิธีกรรมย่อมมีองค์ประกอบที่สำคัญ คือ

๑. การกระทำที่มีความสำคัญต่อจิตใจ คือเป็นการกระทำที่สัมพันธ์กับความจริงที่จิตใจสัมผัสได้ ซึ่งเป็นสิ่งเหนือธรรมชาติโดยมุ่งสร้างอารมณ์ที่ผุดงจิตใจ ให้เกิดความสบายใจ กำลั้งใจความมั่นใจ เป็นผลตามมา ซึ่งแสดงให้เห็นว่าจิตใจอยู่เหนือวัตถุและร่างกายภายนอกเป็นส่วนหนึ่งของจิตใจและเมื่อได้กระทำพิธีกรรมแล้วเกิดความสบายใจ

๒. การใช้สัญลักษณ์ในการจัดทำพิธีกรรมแบบต่าง ๆ จะต้องมีอุปกรณ์เช่น ดอกไม้ รูป เทียนหรือเครื่องเช่นต่าง ๆ เริ่มตั้งแต่สิ่งไม่มีชีวิตมีสัตว์และคนเป็นต้นตลอดจนกิริยาท่าทาง เช่น การรำยรำ การประนมมือ การไหว้ กิริยาขึงขัง การกระที่บเท้า และถ้อยคำหรือบทสวดต่าง ๆ ซึ่งใช้เป็นสัญลักษณ์

บอกให้ทราบถึงความรู้สึกการวะและความตั้งใจแน่วแน่ที่จะจัดทำสิ่งต่าง ๆ ให้ถูกต้องตามกระบวนการแห่งพิธีกรรมนั้น ๆ อันบ่งถึงมโนภาพจินตนาการ เป้าหมายที่ชัดเจน พลังจิตอารมณ์ในความสัมพันธ์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์แห่งองค์ประกอบพิธีกรรมนั้นๆ

^๖ กิ่งแก้ว อรรถาการ, เอกสารการสอนชุดไทยศึกษา, (กรุงเทพฯ พ: ๒๐๒๐๐ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๒๓), หน้า ๖.

พิธีกรรมของพระพุทธศาสนาที่ปฏิบัติในสังคมไทย

๑. พิธีกรรมที่เป็นของพุทธลัทธิ เช่น กฐิน, อุโบสถกรรม เป็นพิธีกรรมตาม พระธรรมวินัย

๒. พิธีกรรมแบบผสม หมายถึง พิธีกรรมที่มีในศาสนาและผสมผสานกับพิธีกรรมท้องถิ่นสังคมไทย มีพิธีกรรมที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาเป็นส่วนใหญ่ เช่น เกิดจากประเพณีเกี่ยวกับชีวิตของคนไทย^๗ แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ

๑. ประเพณีเกี่ยวกับครอบครัว ได้แก่ เรื่องการทำบุญเทศกาลต่าง ๆ งานบวชงาน แต่งงาน และเรื่องของการตาย เป็นต้น

๒. ประเพณีเกี่ยวกับส่วนรวมเนื่องด้วยเทศกาล ได้แก่ เทศกาลตรุษสงกรานต์ เทศกาลเข้าพรรษา และออกพรรษา ประเพณีสารทไทย เทศกาลลอยกระทง

พิธีกรรม ไม่ใช่หลักคำสอนของพระพุทธศาสนาโดยตรงแต่ก็เป็นเครื่องหล่อหลอมหลักธรรมมิให้สูญหายไป ที่เป็นด้านแรกทำให้คนสนใจในพระพุทธศาสนา พิธีกรรมจึงประจักษ์ดังเปลือกไม้ห่อหุ้มต้นไม้เอาไว้ฉะนั้น นักปราชญ์จึงเปรียบพิธีกรรมเหมือนกับเปลือกของต้นไม้ แม้จะไม่ใช่แก่นของศาสนา แต่ก็ช่วยหล่อเลี้ยง สร้างขวัญและกำลังใจให้บุคคลทำความดี สืบทอดอายุพระพุทธศาสนาให้ยืนยาวต่อไปได้ คนส่วนใหญ่ มักเข้าใจว่า “เป็นเรื่องของศาสนา” เท่านั้น อาจจะเป็นเรื่องของการประกอบพิธีกรรมในที่ทั่วไป เช่น การบวงสรวง ตั้งศาลพระภูมิ สะเดาะเคราะห์ ต่อชะตา เป็นต้น เพื่อเป็นการรวมคน สร้างขวัญและกำลังใจ สร้างวินัยขึ้นพื้นฐานให้ดีขึ้น เป็นต้น เพราะฉะนั้น ทุกศาสนาจึงมีพิธีกรรม ไม่มีศาสนาใด ๆ เลย ที่ไม่มีพิธีกรรม **หลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนา**^๘ มีความเป็นสากล เพราะมีข้อปฏิบัติที่เป็นทางสายกลาง สอนให้ตั้งอยู่บนพื้นฐานของศรัทธา ที่ประกอบไปด้วยปัญญา และมีจุดมุ่งหมายเป็นไปตามความเป็นจริง (อริยสัจ) ตามเหตุตามปัจจัย แก้ปัญหาต่าง ๆ ด้วยเหตุผลและไม่ประมาท

^๗ พระครูสังฆรักษ์จ๊กกฤษ, ฐิติปญโญ สติต ศิลปะชัย, **เทศกาลและพิธีกรรมพระพุทธศาสนา**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ: จรัสสินทวงศ์การพิมพ์, ๒๕๔๘), หน้า ๑๐.

^๘ สติต ศิลปะชัย, **เทศกาลและพิธีกรรมพระพุทธศาสนา**, (กรุงเทพฯ : จรัสสินทวงศ์การพิมพ์, ๒๕๔๘), หน้า ๑๔.

พุทธศาสตรบัณฑิตต่อการส่งเสริมประเพณีไทยและการสร้างสรรค์สังคม

๑. สามารถเป็นผู้นำด้านพิธีกรรมได้ รู้และปฏิบัติพิธีกรรมตามพระธรรมวินัยและพิธีกรรมทานพิธี บุญพิธี กุศลพิธี และปกิณกพิธี

๒. เป็นผู้สามารถแนะนำหรือสอนให้กับประชาชนได้เช่นคำสอนที่เป็นหลักประชาธิปไตย สอนให้มีเสรีภาพ คือ ไม่บังคับให้เชื่อ แต่สอนให้มีสมภาพ คือ ไม่แบ่งชั้นวรรณะ และสอนให้มีภราดรภาพ คือ มีเมตตา เคารพ ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน สร้างสรรค์สังคมสันติสุข

๓. สอนให้อยู่ร่วมกันด้วยความสุข มีใจกว้างไม่กดขี่ข่มเหงกันด้วยเหตุผลที่มีความเชื่อแตกต่างกัน ไม่มีข้อห้ามให้รังเกียจเหยียดหยามผู้อื่น ๆ มีประวัติบริสุทธิ์ไม่เปื้อนด้วยเลือด

๔. สอนเรื่องการพึ่งตนเอง สอนว่า “ผลสำเร็จที่เราต้องการนั้น” ย่อมเกิดขึ้นด้วยการลงมือทำ ไม่ใช่ด้วยการอ้อนวอน บวงสรวงหรือรอโชคชะตา

๕. สอนการใช้เหตุผล ใช้สติปัญญากำกับ ตามคำสอนของหลักกาลามสูตร คือ ทำแล้วเกิดประโยชน์ มีความสุข ผู้อื่นไม่เดือดร้อนจึงค่อยเชื่อหรือทำตาม

พุทธศาสตรบัณฑิตการอยู่ร่วมกับสังคมหากดำหลักการทางพุทธศาสนาไปปรับใช้ตลอดก็สามารถสร้างสรรค์ สังคมให้น่าอยู่ และที่ดีได้ นอกจากรู้เรื่องวิชาการแล้ว พิธีการพิธีกรรมก็ควรรู้ด้วย การที่จะมีบทบาทต่อสังคมนั้นควรเลือกการให้เหมาะสม ดัง พุทธองค์ได้ตรัสสอนเรื่อง “ไปไม่กำมือเดียว” ว่าจะเลือกสิ่งไหนไปใช้ให้เหมาะสมกับภูมิภาค ภูมิภาคที่ต่างกัน ประเพณี พิธีกรรม